

דרכו של מהר"י קאפח בפסיקת ההלכה*

הרב רצון ערוסי

ניתן לומר בקצרה שדרכו של מארי, הלא הוא מורה"ג יוסף קאפח ז"ל (להלן: מהרי"ק), בפסיקת ההלכה היא כדרכו של מורו ורבו המובהק, רבינו הרמב"ם ז"ל. להלן מאפיינים של שיטת רבינו ומהרי"ק בעקבותיו:

א. גישה תלמודית – כלומר אין העדפה לראשונים או לאחרונים, אלא למי שהראיות התלמודיות תומכות בשיטתו או למה שעולה מן העיון הפשטי והמעשי – להבדיל מן הפלפולי – ממקורות התלמוד.

ב. גישה יסודית – כלומר גישה מחקרית, שבה מורה ההוראה תר אחרי נוסחאות עתיקות מקוריות ומהימנות. וכן בירור הרקע העובדתי של מקורות התלמוד, והרקע העובדתי של הנושא הנדון. כמו כן ההסתייעות בהיגיון, בשכל, לצורך בירור הלכה, כשלא מדובר בהלכה שקיבלה בקבלה.

ג. יחס מיוחד למנהגים – כלומר יחס משתנה למנהגים השונים. מנהגים שהם נגד ההלכה – נדחים. מנהגים שאינם תלמודיים – לא בהכרח שיאומצו. מנהגים עתיקי יומין של מורשת אבות, שדקדקו בשימור מנהגיה העתיקים של האומה, הם כמו תלמוד.

ד. יחס מיוחד לגדולי הפוסקים – לא יחס מתבטל, אבל יחס של כבוד. יש שאע"פ שאין דעתם נראית להלכה, במצבים מסוימים הם לדידנו בבחינת 'כדאי הוא פלוני לסמוך עליו בשעת הדוחק'.

גישה תלמודית

כתב רבינו בהקדמתו למשנה תורה:

וכן אם למד אחד מן הגאונים, שדרך המשפט כך הוא, ונתבאר לבית דין אחר שעמד אחריו שאין זה דרך המשפט הכתוב בתלמוד – אין שומעין לראשון, אלא למי שהדעת נוטה לדבריו, בין ראשון בין אחרון.

* תמצית הרצאה שניתנה בישיבת ר"ח במרכז הקהילתי "מקור חיים" בנתניה, א' באב תשס"ז (16 ביולי 2007).

דוגמאות מדיני רבית ומדיני סרכות הריאה – בהלכות מלווה ולווה (ד יג), דחה רבינו הוראת מקצת הגאונים שאין מחילה ברבית, ולדעתו הוראתם לא נכונה, במובן שאינה הגיונית ואינה מתיישבת עם הלכות אחרות.

עוד שם (ו ח), רבינו דחה הוראת מקצת גאונים, בעניין דיני רבית במשכונה, משום שלדעתו הם לא העמיקו להבחין אבחנה חשובה, שיש בתלמוד, בין חצר לשדה. שיש בתלמוד. עיין גם בהל' שחיטה (יא י'), שרבינו חלק על הוראת אביו שאסר סירכא שיוצאת מן האוזן של הריאה ודבוקה גם בכשר וגם בעצם. ורבינו התיר.

בדין הדס קטום – אולם ראה דברי מהרי"ק בביאורו להלכות לולב (ח ה, אות ח), שציידד בפירוש הראב"ד נגד רבינו בעניין שלושה הדסים שנקטמו ראשיהם, שדוקא בשלושה בדים, שכל בד יש בו שיעור, ושנקטם מן הגזע המרכזי. בשונה מרבינו, שלדעתו, אפילו שלושה בדי הדס, שכל אחד הוא גזע בפני עצמו, ושנקטמו ראשיהם, כשרים. ולדעת הראב"ד ומהרי"ק הם פסולים. וסובר מהרי"ק שפשט הסוגיא תומך בשיטת הראב"ד ולא בשיטת רבינו.

למרות האמור לעיל, מהרי"ק, במקרה כזה, נמנע לפסול ההדס הקטום בראשו, כהראב"ד, וסיים:

ואע"פ שאנו רואים פירוש הראב"ד והרו"ה דבר נאה ומתקבל, בפרט שכלול הרו"ה, וכך נראה בעיני הר"ן, אנו להלכה למעשה לא נוזז משיטת רס"ג, הרי"ף ורבינו.

ולכאורה גישתו זו תמוהה. הרי בדיני שבת, בעניין הריגת כינים, מהרי"ק הורה להחמיר יותר על רבינו. ומדוע בדין ההדס הקטום בראשו, לא החמיר יותר על רבינו? במיוחד שפשט הסוגיא לדעתו, כמו הראב"ד והרו"ה והר"ן. ונראה אולי להסביר זאת בנימוקים הבאים:

א. קשה למצוא שלושה בדי הדס ישרים משולשים, שגדלים מן השורש כלפי מעלה בלי בדים שיוצאים מהן. ולכן זקוקים אנו לשיטת רבינו, אף שלדעת מהרי"ק, שיטת רבינו אינה כפשט התלמוד, בבחינת כדאי הוא רבינו שנסמוך עליו בשעת הדוחק.

ב. אפשר דכיון דשיטתו עומדת מול גדולי הפוסקים שהוא פנוע להם, הרס"ג והרי"ף ורבינו, נוצר בלבם היסוס בשיטתו, בבחינת 'ואם ריק, ריק הוא ממני ולא מהם'.

גישה יסודית

בירור הנוסחאות, עיון שכלי ובחינת המציאות

יש לבחון דבריו של כל מורה הוראה אם ראשון או אחרון, עד כמה הוראתו תואמת את הכתוב בתלמוד. ולכן, כל מורה הוראה צריך לברר הנוסחאות האמתיות של התלמוד, וכן לפרש את התלמוד לפי הרקע העובדתי שהיה אז, תוך השוואה לרקע העובדתי של זמנו באותו נושא, שהוא דן בו, ושהפירושים יהיו מכח עיון שכלי ופשטי, מעשי ולא פלפולי.

ואמנם, הרמב"ם העיד שבדק כת"י תלמוד בגויל ובירר הנוסחאות, ומכוחן הוא דחה הוראות של הגאונים, משום שלדעתו נזדמנו להם נוסחאות מוטעות בגמרא (ראה הלכות מלווה ולווה, טו ב), וכן הוא דחה הוראות גאונים, שלפי דעותיהן שלא עמדו במבחן ההגיון. עיין גם רבינו בהלכות אישות (יא ג), שבדק ספרים רבים וקדמונים.

גילוי נוסחא עתיקה בתלמוד – בדין קרבן פסח כותב הרמב"ם בפירושו למשנה פסחים (ז ב): "נטף מרוטבו על הסולת, יקמוץ את מקומו". ופירש רבינו שם: "וכן אם נטף מרוטבו על הסולת, כמו שאמר, יסיר אותו הסולת, לפי שאסור לאכול ממנו (=שמן הפליטה של קרבן הפסח) אלא מה שנשאר מחובר בגופו (=ופליטה זו כבר פירשה ממנו לסולת, ונאסרה). אבל מה שנטף ממנו הרי הוא כמרק (=ואסור)". כי לפי פירוש רבינו, אפילו בסולת צוננת. בניגוד לרש"י שם (פסחים עה ע"ב), שהאיסור רק בסולת רותחת שחיממה הפליטה של קרבן הפסח, וזה צלי ע"י דבר אחר ולא צלי אש, ולכן אסור. אבל לדעת רש"י, בסולת צוננת – מותר. והתוס' שם (עו ע"א, ד"ה אלא למ"ד) נדחקו שמא הסולת של חבורה אחרת, ור"ת חשש שמדובר ברוטב שטרם נצלה כהלכה.

ומהרי"ק ז"ל הביא דברי סבו הרב יחיא אלקאפח ז"ל שמצא דפים בכ"י ישן מגמרא פסחים, ובה נוסחאות מאירות עיניים, ולפי הנוסחה שמצא, מובנים פירוש רבינו והכרעתו (בהלכות קרבן פסח ח יב-ג), שאפילו הסולת צוננת, יקמוץ מקומו, כי אותו רוטב אסור לאחר שנתלש מקרבן הפסח. והוכיח שם, עד כמה נוסחת הגמרא שבדפוס וילנא, שהיתה בפני רש"י ותוספות מוקשית ביותר.

ביאור עפ"י הכרת המציאות

בדין מְצַנֵּף ברזל – מהרי"ק דחה השגת הראב"ד על רבינו בהלכות שבת (יב א-ב), שלא הבחין כדעת רבינו (כפי שפירש מהרי"ק), שדין מצרף ברזל, שהוא רק פלדה, שמחממים אותו ומחסמין אותו ע"י מים, ולכן העושה כן הוא בגדר מבעיר מן התורה. לעומת זאת, שאר מתכות, שאינן מתחממות, המחמם אותן חייב משום מבשל, כי הוא מרכיב, והמכבה אותן פטור. ופירושו זה של מהרי"ק הוא גם בניגוד לר' אברהם בנו של הרמב"ם. ומהרי"ק סיים דבריו, שם: "ואילו לא עסקתי בנפחות אלא כדי להבין דברי רבינו די"י". הרי שידיעת המציאות היא תנאי הכרחי להבנת דברי רבינו ודברי התלמוד,

גם אם הפירוש והמסקנה הם נגד פוסקים גדולים. כי לפי מהרי"ק אין חיוב דאורייתא בצירוף שאר מתכות, רק בברזל פלדה.

אף בדין ההורג כינים ורמשים בשבת, הלך מו"ר בדרך זו. עיין דבריו בפירושו למשנה תורה, הלכות שבת יא ב, שלדעת הרמב"ם כינים ורמשים אינם פרים ורבים מזכר ונקבה. ולדעת מהרי"ק המבוססת על הממצאים המדעיים, הם נבראים מזכר ונקבה, ולכן איסור הריגתם הוא מן התורה. לדעתו, יש לחוש להחמיר שלא להורגם בשבת, אא"כ אם הם מזיקים ומספנים חיי אדם.

אף שדברי רבינו מבוססים על דעת חכמים שחלקו על ר' אליעזר, שאמר שההורג כינה כהורג גמל (שבת, קז ע"ב), משום שלדעתם הם אינם פרים מזכר ונקבה, הרי מהרי"ק, שהוא נאמן לשיטת רבינו, לפיה ענייני המדע מחייבים בהתאם לממצאים המדעיים האחרונים ולא לממצאים הקדמונים, שכבר נדחו, חלק על רבינו בהלכה זו. ולכן לדעת מהרי"ק, כיון שהמדע בימינו קובע שגם כינים ורמשים מתהווים מזכר ונקבה, אלא שהביצים זעירות ביותר, יש לחשוש לחומרא, שמא יש במקרה זה איסורי תורה בניגוד לרבינו.

אלא שאני כלשעצמי אחר בקשת המחילה, בדעה, שלא נעלם מחכמים שכל יצור מקורו בזכר ונקבה, אלא שהם בדעה שכל שאינו נראה, בגלל גדלו המיקרוסקופי, הוא כאילו אינו. הן לעניין היתר אכילתו, והן לעניין היתר הריגתו בשבת, מן התורה. עיין י"ד פשוטה' להרב נחום רבינוביץ שכנראה כך פירש עניין זה.

יחס מיוחד למנהגים

אמירת חיי / חיי העולמים – מנהג נוגד הלכה, אינו מנהג. לדעת מהרי"ק, הנוהגים לומר 'חיי העולמים' עוברים על איסור. ומשום כך יש לדעתו לומר רק 'חיי העולמים', כפי המנהג הקדום של יהודי תימן המשתקף בתכאליל הקדמונים. ולכן הוא לא שקט ולא נח עד שאסף כעמיר גורנה מקורות רבים, הלכתיים וקבליים התומכים בשיטתו, שהיא לדעתו המנהג הקדום בתימן, וכתבם בסידורו "תכלאל שיבת ציון", חלק א, ירושלים תשי"ב.

עניות בקדושה – שנסדרו בסדר התפילה של רבינו, בנספח לספר אהבה (עמ' תשיט, אות ל), שהעניות בקדושה צריכות להיאמר ע"י הציבור והש"ץ באותו קול. ולכן מהרי"ק תוקף את המנהג, שחודר לאחרונה גם ליהודי תימן, שהש"ץ מגביה קולו יותר מן הציבור. וכפי שכתב מארי:

למרבה הצער, חדשים מקרוב באו. פושטים צורתם המסורתית ולובשים מחלצות שאינן הולמות אותם, מחקים מנהגי אחרים אשר יסודותיהם לוטים בערפל.

אמירת "כתר" או "נקדישך" במוסף – לעומת זאת, עיין סדר התפילה עמ' תשיט, אות ל, שכתב שנוסחי "נקדישך" ו"כתר" הם עתיקים, ונאמרים בכל הקדושות, כלומר גם בשחרית וגם במוסף במנחה ובנעילה. והוא הוסיף: "וכל הנוסחים מקובלים לפני בורא עולם ברחמים כשהם נאמרים באמת ובלבב שלם". זאת הוא כתב למרות עדותו שנוסח 'נקדישך' הוא הנוסח של אבותינו מקדמת דנא וגם של רבינו. אבל מאחר שידע שיש מחלוקת בקרב יהודי תימן בעניינים אלו, הוא כתב ששני הנוסחים מקובלים לפני ה' כשהם נאמרים באמת ובלבב שלם.

שמעתי שפעם אחת, אורח בבית הכנסת של מהרי"ק התפלל כשליח ציבור. ובתפילת מוסף הוא אמר "כתר", בשונה מהמנהג שם לומר "נקדישך" גם במוסף. והמתפללים העירו לאורח, נראה שלא בעדינות, שעליו לומר נקדישך. ומהרי"ק היסה אותם. ובתפילת מנחה של אותה שבת, מהרי"ק התפלל כש"ץ, ואמר בקדושה "כתר". כדי ללמד ששתי הנוסחאות רצויות לפני ה'. ועל דרכנו אנו למדים על מקוריותו ועל שקילותו, ועל רדיפתו את השלום. גם כשנוסח מסוים (של אורח המתפלל) אינו תואם את מנהג ביהכ"נ שלך, הימנע ממחלוקת ואל תביע אליו התנגדות, ובייחוד כשיש לו בסיס איתן להישען עליו.

באלו גידים נהגו לתפור תפלין – מהרי"ק קבע מנהגים שהם מורשת אבות עתיקי יומין, הם כמו תלמוד ועדיפים על כל מנהג אחר, גם כשהרמב"ם נהג אחרת. עיין רבינו, הלכות תפלין ומזוזה וס"ת (ג י), שם כתב רבינו על הגידים שיש בעקב הבהמה, שמעבדים אותם ובהם תופרים ס"ת. ומהרי"ק באות כ', שם, דוחה מנהג רבינו, ומעדיף מנהג אבותינו שתפרו בגידי הכסלים, וכתב שכך נמצא בתפלין של מערות קומראן. וסיים: "כללו של דבר, כל מנהגותינו יסודתם בהררי קודש, ואשרינו ומה טוב חלקנו ומה נעים גורלנו".

נקודות חקוקות בספרי תורה תימניים – ומענין לענין: שם, בהלכות ס"ת, הלכה י, אות יא, מהרי"ק דחה בתקיפות, דעות של רבנים שהורו לפסול ס"ת תימניים שיש בהם נקודות חקוקות שהן כסימנים במקום אתנחתא, זרקא וסוף פסוק. כי היו שהתייחסו לנקודות חקיקות אלו כמו ספרי תורה המנוקדים בדיו, שמרן בשו"ע כתב בשם הרשב"א שהם פסולים. ולדעת מהרי"ק גם ס"ת המנוקד בדיו אינו פסול לדעת רבינו, משום שהוא לא מנה פיסול זה בכלל עשרים פיסולים שפוסלים ס"ת. כל שכן שהחקיקות הללו אינן בדיו, ושיטת החקיקות היא מסורת עתיקה, כפי שנמצאו חקיקות בתפלין של חיילי בר כוכבא. ולדעת מהרי"ק, מצווה היא לחקוק כן, כדי להדריך הקורא.

לדעת מהרי"ק, פיסול כזה לא נזכר בתלמוד, ולא ע"י רבינו שסיכם את כל הפיסולים שנזכרו בתלמוד. ולכן לדעת מהרי"ק אין להוסיף פיסולים מכח סברה, במיוחד כשעדה כשרה ומקורית, כמו יהדות תימן נוהגת כן מקדמת דנא, וסימוכין לה,

כאמור, מהתפילין של חיילי בר כוכבא, כי מנהגם הקדום של יהודי תימן משקף את המסורת התלמודית.

עמידה או ישיבה בזמן הנחת תפלין (גישת המהרש"ל) – גישתו התקיפה של מהרי"ק בענין אמיתות מסורת תימן, מזכירה את מהרש"ל (מגדולי חכמי אשכנז, בימי מרן, וחברו של הרמ"א). בתשובתו, סי' צח, שהגן בעוז על מנהג אשכנז לעמוד בזמן הנחת תפילין של יד ושל ראש, ודחה בתקיפות דברי המקובלים שכאילו לפי הקבלה צריך לישוב בתפילין של יד ולעמוד בתפלין של ראש. זאת עשה המהרש"ל אע"פ שהוא בעצמו היה גדול בנגלה ובנסתר.

ומשמע מדבריו, שמורשת אבותיו היא לדידו תלמוד, ואין הקבלה, אם באמת זוהי עמדת הקבלה, עדיפה על תלמוד (אף על פי שאין משהו מפורש בעניין זה בתלמוד), גם אם נמצא בזוהר כתוב כן.

יחס מיוחד לגדולי הפוסקים

לא אחת פירש מהרי"ק את הסוגיא בתלמוד, כפי שנראה לו, בטוב טעם ודעת, ובכל זאת הוא סייג דבריו למעשה, כי רוב הפוסקים – או כולם – לא פירשו כן. לא אחת הוא פירש סוגיות קשות בתלמוד בצורה מקורית למדי, שכמותה לא נמצא אצל רוב המפרשים ופוסקי ההלכה. ולאחר שכתב פירושה של הסוגיה, פירוש נפלא ומקורי, הוא כתב שיש להתעלם מדבריו לא מפני שאינם אמת, אלא משום שאינם תואמים את פירוש רוב הפוסקים. כלומר, אף שרק האמת הנחתה את מהרי"ק, הוא כיבד את גדולי ישראל והתייחס לדבריהם בחרדת קודש, לבד ממקרים שבהם אוריתא הרתיחה אותו.

אולם יש שמהרי"ק סמך על פוסקים מסוימים בשעת הדחק. כגון ס"ת כתוב על קלף בלתי מעובד, שלפי רבינו הוא פסול, ובכל זאת קראו בס"ת כזה גם בביהכ"נ שלו. כמו כן ברכת הגפן על יין של יקבי "כרמל מזרחי" בחתונות, אע"פ שהוא מבושל, וברכתו לפי הרמב"ם היא שהכל, בכל זאת בחתונות הוא בירך עליו כנהוג "בורא פרי הגפן". כיוצא בזה הוא נהג לטעום מן היין שנזל מכוס ברכה לראשי אצבעותיו בחופה וקידושין, כדי שלא יטעם מן הכוס עצמו, שמא החתן והכלה יגעלו ולא ישתו. ומקור לכך בדברי הגאונים והירושלמי.

***

אכן, יחיד ומיוחד היה מהרי"ק בפסיקתו את ההלכה, כמו מורו ורבו המובהק הרמב"ם. וכשם שמורו ורבו הרמב"ם היה יחיד ומיוחד בדרכו בפסיקת ההלכה, כך מהרי"ק, נערו של רבינו, שלא מש מאהלו. ולכן רבינו האציל מרוחו עליו, עד שהפך להיות מבחירי תלמידיו. אשריו ואשרי חלקו.